

УДК 37.048.4
DOI: 10.24144/2524-0609.2024.54.92-96

Лендел Василь Васильович

здобувач третього (докторського) рівня вищої освіти спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
Мукачівський державний університет, м.Мукачево, Україна

lendel2023@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1356-218X>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ ЧЕХІЇ

Анотація. Мета статті: обґрунтувати особливості розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті Чехії. Для з'ясування поставленої мети використано різні методи наукового пошуку: вивчення наукових досліджень з розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті – для виявлення чинників розвитку соціальних компетентностей; аналіз, узагальнення, систематизація психолого-педагогічної літератури – з метою визначення теоретико-методологічних засад і основних підходів до розв'язання зазначеної проблеми, дефініційний аналіз поняття «соціальна компетентність»; індуктивно-дедуктивні методи та метод узагальнення – для визначення особливостей розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті в Чехії; систематизація – для виявлення напрямів освітньої діяльності в закладах освіти, що сприяють розвитку соціальних компетентностей школярів. В статті обґрунтовано особливості розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті Чехії. Визначено, що в шкільній системі освіти в Чехії особливим є врахування можливостей розвитку соціальних навичок та компетенцій соціального характеру, які визначаються як конкретні освітні цілі і завдання в контексті навчальних програм. Запропоновано рівні та виявлено передумови розвитку соціальних навичок: розвиток особистості в умовах природного і освітнього середовища школи, спілкування та взаємодія з соціальним середовищем на основі міжособистісних відносин і стосунків.

Ключові слова: міжособистісні відносини, спілкування, соціальна компетентність, освітнє середовище, школа, учень, Чехія.

Вступ. На початку XXI століття соціальний контекст життя людини неминуче змінюється. В таких соціальних явищах як традиції, стиль спілкування та взаємодія людей з'являються нові соціальні норми та установки. Іншими також стають вимоги до розвитку особистості, зокрема учнів закладів загальної середньої освіти. Подібні зміни підвищили роль соціальної компетентності, яка розглядається як один із найбільш значущих чинників, що забезпечують стабільну життєдіяльність особи у соціумі. Очевидним є і той факт, що вона є необхідною умовою для успішної самореалізації особистості й взаємодії із соціальним середовищем.

Сьогодні, в час євроінтеграційних процесів, актуальним є вивчення досвіду європейських країн щодо розвитку соціальних компетентностей учнів закладів середньої освіти, зокрема розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті Чехії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми засвідчує, що розвиток соціальної компетентності учнів в шкільній освіті є актуальною проблемою наукових досліджень вчених європейських країн, зокрема Чехії.

Проблемам теорії і практики добору та структурування змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу на тлі соціальних, економічних і педагогічних трансформацій присвячена наукова праця О.Локшиної [1], С. Толочко, здійснюючи аналіз досвіду країн Європейського Союзу у вирішенні сучасних проблем в освіті й науці, виокремив цілі щодо забезпечення всебічного та сталого розвитку, соціальної єдності й подальшого піднесення демократичної культури країн Євросоюзу для імплементації європейських норм в освітній процес вітчизняних закладів освіти [2, с.11]. Питання розвитку соціальних компетентностей розглядали чеські дослідники: Й.Девіто (J.Devito) [4] та В.Смекал (V.Směkal) [12], які акцентували увагу на міжособистісному спілкуванні та комунікації в

соціальному середовищі; З.Вибірал (Z.Vybíral) [13], І.Гілернова (I.Gillernová) [5] та Л.Крейчова (L.Krejčová) [5], Н.Гаєш (N.Hayes) [7], М.Наконечний (M.Nakonečný) [9] обґрунтували зміст соціальних компетентностей та умови їх розвитку в шкільному освітньому середовищі; Й.Вирост (J.Výrost) [14], І. Сламенік (I.Slaměník) [11], П.Гартл (P.Hartl) [6] та інші визначили природу спілкування і його роль у становленні освітнього середовища; Р.Єдлічка (R.Jedlička) [8] та Й.Валента (J.Valenta) [14] вивчали психологічні засади формування і розвитку учнів в закладах освіти.

Водночас, на нашу думку, сьогодні є педагогічна потреба вивчення чеського досвіду проблеми розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті.

Мета статті: обґрунтувати особливості розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті Чехії.

Методи наукового пошуку: вивчення наукових досліджень з розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті – для виявлення чинників розвитку соціальних компетентностей; аналіз, узагальнення, систематизація психолого-педагогічної літератури – з метою визначення теоретико-методологічних засад і основних підходів до розв'язання зазначеної проблеми, дефініційний аналіз поняття «соціальна компетентність»; індуктивно-дедуктивні методи та метод узагальнення – для визначення особливостей розвитку соціальної компетентності учнів в шкільній освіті в Чехії; систематизація – для виявлення напрямів освітньої діяльності в закладах освіти, що сприяють розвитку соціальних компетентностей школярів.

Виклад основного матеріалу. Соціальна компетентність означає здатність людини вибудовувати стратегії взаємодії з іншими людьми у соціальній реальності, яка постійно і стрімко змінюється. Вона передбачає рівною мірою і освоєння варіантів взаємодії з оточуючими, способів досягнення цілей та розуміння суті

події, що відбувається, передбачення наслідків своїх дій тощо [5]. Особливо важливий ментальний аспект – осмислення соціального середовища, усвідомлене вибудовування відносин із оточуючими людьми. Цим і визначається суттєва роль шкільної освіти у формуванні соціальної компетентності.

В «Національній програмі розвитку освіти в Чеській Республіці» відповідно до Загальної декларації та міжнародних актів про права людини, Європейської хартії прав людини, Конвенції про права дитини, Конституції Чеської Республіки та Хартії основних прав і свобод освіта розглядається як одне з основних прав людини, яке забезпечується всім громадянам і проголошується невід'ємною загальнолюдською цінністю» [10, с.14–15]. Щодо цілей формування і розвитку як індивідуальних, так і суспільних потреб в цій Програмі також знаходимо спрямування завдань освітньої системи на забезпечення згуртованості суспільства. Визначено, що освітня система має одну з найважливіших інтегруючих сил, не лише передаючи спільні цінності та загальні традиції, але й забезпечуючи рівний доступ до освіти шляхом гармонізації соціального та культурного середовища з урахуванням стану здоров'я, етнічних чи специфічних регіональних особливостей на основі підтримки демократичного і толерантного ставлення до всіх членів європейської і міжнародної спільноти.

Освіта стосується не тільки знань і пізнання, тобто розвитку інтелектуальних здібностей, а й набуття соціальних та інших навичок, духовних, моральних і естетичних цінностей і бажаних стосунків з іншими людьми і суспільством в цілому, емоційного і вільного розвитку і, нарешті, але не менш важливе, здатності реалізувати себе в швидкозмінних соціальних умовах з метою бути конкурентоздатним на ринку праці [10, с.16].

Завдання школи – забезпечити системну та збалансовану структуру взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Новою орієнтацією європейської освіти, і чеської зокрема, сьогодні є :

- навчитися пізнавати – оволодіти методами, як навчання новим інформаційно-комунікаційним технологіям, як уникнути перевантажень як навчитися обробляти інформацію, перетворювати її на знання та застосовувати, вміти критично мислити та оцінювати;
- навчитися діяти та жити разом – вміти працювати самостійно та в команді, відкрито спілкуватися з іншими, врегульовувати конфлікти, поважати різні думки, розуміти один одного;
- навчитися бути – вміти орієнтуватися в різних ситуаціях і адекватно на них реагувати, бути здатним вирішувати проблеми та вести повноцінне життя, діяти автономно, спираючись на незалежне судження, але відповідно до моральних стандартів і з усвідомленням і прийняттям особистого обов'язку [10, с.14].

Компетентнісну концепцію освіти конкретизують рамкові освітні програми. Компетентність означає здатність застосовувати знання, уміння, навички та їх реалізовувати у конкретній ситуації через адекватну

практичну діяльність. М. Буреш визначив такі основні ключові компетентності: компетентність вчитися, компетентність вирішувати проблему, комунікативна компетентність, соціальна компетентність, професійна компетентність, громадянська компетентність, трудова компетентність [3, с.272].

Як стверджують І.Гілернова та Л.Крайчова, в шкільній системі освіти в Чехії особливим є врахування можливостей розвитку соціальних навичок та компетентностей соціального характеру на основі конкретних освітніх цілей і завдань в контексті навчальних програм. Школа, освіта, виховання, освіта і соціалізація – це поняття, взаємопов'язані між собою [5, с.9–10].

Соціальні й професійні компетентності та комунікативна компетентність тісно пов'язані з освітнім завданням школи у сфері розвитку особистості. В освітніх програмах передбачається врахування конкретних умов розвитку соціальних компетентностей, зокрема соціальних, а також визначення перспектив розвитку освітнього середовища. Це відкриває простір для подальшого розвитку автономії шкіл, для застосування їх потенціалу, для ширшого розвитку творчих здібностей педагогів, для більшої гнучкості освітньої системи та ефективності навчання [10, с.38].

На основі аналізу наукових досліджень чеських вчених (З.Вибірал [12], Й.Девіто [4], І.Гілернова [5], Р.Єдлічка [8] та інших) нами визначено, що однією з найважливіших особливостей розвитку соціальних компетентностей учнів у шкільній освіті Чехії є активізація спілкування та встановлення позитивних міжособистісних стосунків.

З.Вибірал на основі вивчення міжособистісних відносин та психології комунікації, стверджує, що під терміном спілкування можна розуміти «потік інформації з однієї точки (від джерела) до іншої точки (до одержувача)» або як «передача чи створення знань», оскільки спілкування і є зв'язок, обмін думками, спільна діяльність. Окрім цього він пропонує широке визначення спілкування як «об'єднання людей, спільну їх участь у діяльності та встановлення взаємного контакту» [12, с.72]. Отже, це не просто потік інформації, це є вербальний і невербальний обмін між учасниками комунікаційної дії.

Деякі дослідники розуміють комунікаційний обмін і як спілкування, і як обмін інформацією. Обмін інформацією стосується всіх учасників, він виражає внутрішнє переживання змісту повідомлення, спрямування повідомлення на активізацію емоційного стану. Спілкування означає не тільки прийняття мовлення, яке відображає поведінку людини, а і вплив цього спілкування на тактику і стратегію її поведінки [12, с.25-27].

З.Вибірал трактує спілкування як соціальний процес і соціальний інститут. Зокрема, усю освіту, а отже й школу ми можемо розглядати в соціальному контексті як спілкування [12, с.38]. Подібний погляд можна знайти також у І.Гілернової і Л. Крейчової в їх характеристиці спілкування як передумови для розвитку соціальних навичок учня в шкільному середовищі [5]. Вони розглядають розвиток соціальних навичок на трьох рівнях (Рис.1).



Рис.1 Рівні соціальних компетентностей (за концепцією І.Гілернової і Л. Крейчової)

Так, за І.Гілерноюю і Л.Крейчовою, загальними передумовами для розвитку соціальних навичок є:

- на першому рівні розвитку соціальних навичок - природне і соціальне середовище. Шкільне середовище можна розділити на два виміри, де сфера знань включає інформацію, розвиток мислення та стратегії оволодіння предметом. У природньому і соціальному середовищі розвиваються якості особистості, індивідуальний досвід, здійснюється адаптація до середовища, створюється соціальний потенціал для розвитку соціальних навичок.

- на другому рівні - це спілкування та взаємодія з навколишнім середовищем. Через спілкування та соціальну взаємодію учень встановлює соціальні контакти, які є основою міжособистісних взаємовідносин. Спілкування в цій концепції є надбудовою всіх соціальних навичок. За Гілерноюю та Л. Крейчовою, спілкування в шкільному середовищі в цілому можна охарактеризувати як:

- об'єктивну реальність, особливо це стосується шкіл, коли учні та вчителі мають постійні формальні і неформальні ділові й приватні стосунки [5, с.113-114] – будь-яке спілкування має змістовний і певдинковий аспекти. Кожне повідомлення не тільки забезпечує інформацію, але водночас спонукає до подальшої дії всіх учасників. Під час цього обміну інформацією між учнем і вчителем або між двома чи більше учнями створюється зв'язок, який поступово визначає їхній реляційний вимір спілкування;

- регулювання комунікаційним обміном на рівні дії-реакції [5, с.115]. Зміна будь-якого елемента процесу викликає зміни в інших. Наприклад, якщо група учнів здійснює комунікацію на перерві, а вчитель заходить до класу, то змінюється, як правило, тема розмови або спосіб її вирішення [4, с.19]. Також під час уроку, наприклад, учитель передає інформацію, на яку учні реагують, роблять нотатки або ставлять запитання. Те, як відбуватиметься спілкування, залежить від способу подання повідомлення та очікування реакції. Таким чином, на будь-якому занятті з предмету відбувається комунікаційна дія (наприклад, активне слухання, обговорення, співпереживання, вирішення конфліктів). Те, як здійснюється повідомлення інформації один одному, має важливе значення для формування позитив-

ного освітнього середовища, що впливає на розвиток соціальних компетентностей учнів;

- комунікаційні обміни симетричні або взаємодоповнюючі. Спілкування між учнями і вчителями, між учнями чи між вчителями залежить від того, чи буде це обмін спілкуванням на основі рівності чи залежності. В шкільному середовищі спостерігаються типи соціальної взаємодії та комунікаційного обміну, які відбуваються як симетричні між учнями, взаємодоповнюючі між учнем і вчителем, учнем і керівництвом школи або учнівським та адміністративним персоналом [5, с.16-17]. Щодо педагогів та їх вплив на розвиток соціальних компетентностей учнів, то успіху здебільшого досягають ті педагоги, хто вміє гідно визнавати власні недоліки, довіряє учням і підтримує їх у важливі моменти їхнього життя.

Третій рівень, за концепцією І.Гілернової та Л.Крейчової [5], – це міжособистісні відносини як міжособистісні стосунки, які в школі є багатограними. Міжособистісні відносини у школі зазвичай розглядаються як певний «трикутник»: вчителі – учні – батьки учнів. Міжособистісні відносини в школі істотно впливають на формування соціальної компетентності учня. Вони мають не менш важливе значення, ніж безпосередня навчальна діяльність. Спілкування з вчителями та однокласниками допомагає набути соціальний досвід, акумулювати особистісний «потенціал» учня. Міжособистісні відносини створюють емоційне тло для основних видів діяльності, які здійснюються у школі, що характеризується симпатіями та антипатіями, дружбаю та ворожнечею, любов'ю та ненавистю. Незважаючи на суб'єктивний характер проявів, саме дана сфера формує позитивне чи негативне ставлення до школи

Чим більше вчитель розуміє взаємодію та стосунки, тим краще він може на них впливати та надавати корисну інформацію що сприяє розвитку соціальної компетентності учня. Добре розвинені соціальні стосунки є важливою передумовою успішної реалізації цілей виховання та навчання. Стосунки вчитель-учень, як правило, є асиметричні. В основному це реалізується у зв'язку з навчальною програмою, передачею досвіду і знань учневі, але завжди контакт між учителем і учнем є взаємозв'язком, взаємовпливом, двостороннім

зв'язком.

Відносини між учнями є симетричними та мають власну автономію. Міжособистісні стосунки також є ключовою передумовою соціалізації в школі. Учні налагоджують стосунки з однолітками, вчителями, керівництвом школи, консультативним, адміністративним та допоміжним персоналом. Взаємовідносини між учителями і учнями, учнями між собою в класі та в цілому школи впливають на весь освітній процес, що забезпечує можливість розвитку соціальної компетентності [5, с.117].

Важливим аспектом розуміння соціальної компетентності є її взаємозв'язок із моральним розвитком людини. Соціальна компетентність не тотожна особистісному розвитку, а лише інструментує соціальну поведінку людини в сучасному складному, багатофакторному соціальному середовищі. При цьому ефективна

соціальна компетентність, безперечно, є важливим чинником особистісного розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розвиток соціальної компетентності учнів в шкільному освітньому середовищі передбачає проектування у змісті та розгортання у процесі освіти соціально значимих ситуацій, які задають соціальний контекст майбутнього життя та діяльності учнів та які мають виховний потенціал. Особливостями визначені наступні: врахування можливостей розвитку соціальних навичок та компетентностей соціального характеру на основі конкретних освітніх цілей і завдань в контексті навчальних програм, активізація спілкування та встановлення позитивних міжособистісних стосунків. Перспективами подальших досліджень вважаємо вивчення проблеми впливу соціальних компетентностей на поведінку учнів та спілкування з батьками.

Конфлікт інтересів. Автори підтверджують відсутність фінансових, особистих чи інших інтересів, що можуть розглядатися як потенційний конфлікт інтересів щодо публікації цієї статті.

Фінансування. Робота виконана за відсутності фінансової підтримки з боку будь-яких організацій.

Доступність даних. Це теоретичне дослідження не передбачає використання додаткових наборів даних.

Використання штучного інтелекту. Інструменти штучного інтелекту не використовувались при написанні цієї роботи.

Список використаної літератури

1. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.): монографія. Київ: Богданова А.М., 2009. 404 с.
2. Толочко С. Аналіз досвіду країн європейського союзу у вирішенні сучасних проблем в освіті й науці. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2018 №6 (26). С.9–15.
3. Bureš M. *Pedagogika pro učitele*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2011. 456 s.
4. Devito J.A. *Základy mezilidské komunikace*. 1. vyd. Praha: Grada, 2001. 420 s.
5. Gillernová I., Krejčová L. *Sociální dovednosti ve škole*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 247 s.
6. Hartl P. *Psychologický slovník*. 3 vyd. Praha: Nakladatelství Jiří Budka, 1996. 297 s.
7. Hayes N. *Základy sociální psychologie*. Vyd. 7. Praha: Portál. 2013. 166 s.
8. Jedlička R. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 246 s.
9. Nakonečný M. *Sociální psychologie*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. 498 s.
10. Národní program rozvoje vzdělávání v České republice: bílá kniha. Praha: Tauris, 2001, 98 s.
11. Směkal V. *Pozvání do Psychologie Osobnosti. Člověk v zrcadle Vědomí a Jednání*. Brno: Barrister & Principal, 2002. 517 p.
12. Vybíral Z. *Psychologie komunikace*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. 319 s.
13. Výrost J., Slaměník I. *Sociální psychologie*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada Publishing, 2008. 404 s.
14. Valenta J. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*. 1. vyd. Kladno: AISIS, 2006. 226 s.

References

1. Lokshyna, O.I. (2009). *Zmist shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: teoriia i praktyka (druha polovyna XX – pochatok XXI st.)* [The content of school education in the countries of the European Union: theory and practice (second half of the 20th – beginning of the 21st century)]. Bohdanova A.M. (in Ukrainian).
2. Tolochko, S. (2018). *Analiz dosvidu krain Yevropeiskoho Soiuzu u vyrishenni suchasnykh problem v osviti y nauksi* [Analysis of the experience of the European Union countries in solving modern problems in education and science]. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 6 (26), 9–15. (in Ukrainian).
3. Bureš, M. (2011). *Pedagogika pro učitele* [Pedagogy for teachers]. Grada. (in Czech).
4. Devito, J. (2001). *Základy mezilidské komunikace* [Basics of interpersonal communication]. Grada. (in Czech).
5. Gillernová, I., & Krejčová, L. (2012.) *Sociální dovednosti ve škole* [Social skills at school]. Grada. (in Czech).
6. Hartl, P. (1996). *Psychologický slovník* [Psychological dictionary]. Nakladatelství Jiří Budka. (in Czech).
7. Hayes, N. (2013). *Základy sociální psychologie* [Basics of social psychology]. Portál. (in Czech).
8. Jedlička, R. (2011). *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie* [Educational problems with pupils from the perspective of depth psychology]. Portál. (in Czech).
9. Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie* [Social psychology]. Academia. (in Czech).
10. Národní program rozvoje vzdělávání v České republice: bílá kniha (2001) [National program for the development of education in the Czech Republic: white paper]. Tauris. (in Czech).
11. Směkal, V. (2002) *Pozvání do Psychologie Osobnosti* [Invitation to Personality Psychology]. Barrister & Principal. (in Czech).
12. Vybíral, Z. (2009). *Psychologie komunikace* [Psychology of communication]. Portál. (in Czech).
13. Výrost, J., & Slaměník, I. *Sociální psychologie* [Social psychology]. Grada Publishing. (in Czech).
14. Valenta, J. (2006). *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi* [Personal and social education and its paths to the student]. AISIS. (in Czech).

Статус статті: Отримано: 17.03.2024 Прийнято: 18.04.2024 Опубліковано: 23.04.2024

Lendel Vasyl

PhD Student in the specialty 011 «Educational Pedagogical Sciences»
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE OF STUDENTS IN THE CZECH SCHOOL EDUCATION

Abstract. The article substantiates the peculiarities of the development of social competence of students in school education in the Czech Republic. Different methods of scientific research were used: the study of scientific research on the development of social competence of students in school education – to identify the factors of the development of social competence; analysis, generalization, systematization of psychological and pedagogical literature – to determine the theoretical and methodological principles and main approaches to solving the specified problem, definitional analysis of the concept of «social competence»; inductive-deductive methods and the method of generalization – to determine the features of the development of social competence of students in school education; systematization - to identify areas of educational activity in schools that contribute to the development of social competences of schoolchildren. It was determined that in the school education system in the Czech Republic, it is special to take into account the opportunities for the development of social skills and competencies of a social nature, which are key competencies that determine specific educational goals and tasks in the context of educational programs. School, education, upbringing, education, and socialization are interrelated concepts. Levels and general prerequisites for the development of social skills are proposed: personality development in the conditions of the natural and educational environment of the school, communication, and interaction with the environment based on interpersonal relations and relationships. It is emphasized that an important aspect of understanding social competence is its relationship with a person's moral development. Adaptation to a specific social environment cannot be a criterion of personal effectiveness. It was concluded that the development of social competence of students in the school educational environment involves the design of the content and deployment in the educational process of socially significant situations that set the social context of the future life and activities of students and that have educational potential.

Key words: interpersonal relations, communication, social competence, educational environment, school, student, Czech Republic.